

Н.А. Харченко, Т.П. Шевчук

ТВОРЧІ ЗДІБНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У СВІТЛІ НАУКОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ Г.О. БАЛЛА

Харченко Н.А., Шевчук Т.П. Творчі здібності молодших школярів у світлі наукової концепції Г.О. Балла. Проблема розвитку творчих здібностей тісно пов'язана із ціннісним розвитком особистості. З психологічної точки зору молодший шкільний вік є сприятливим періодом для розвитку творчих здібностей тому, що в цьому віці дитина вперше переживає суб'єктивну новизну продукту діяльності, що є стимулом для творчої активності. За результатами проведеного емпіричного дослідження виявлено, що переважна більшість молодших школярів здатні продукувати достатню кількість оригінальних ідей у невербальній і у вербальній формі. Доведено зв'язок розвиненості творчих здібностей із рівнем академічної успішності досліджуваних. При розробці діагностичних та формувальних програм варто враховувати напрацювання зарубіжних і вітчизняних дослідників становлення творчої особистості в освітньому просторі, зокрема й спадок Г.О. Балла, його праці із раціогуманізму та інтегративного підходу до вивчення особистості.

Ключові слова: молодший шкільний вік, гуманізація освіти, принципи гуманізму, творчість, творчі здібності, креативність, обдарованість.

Харченко Н.А., Шевчук Т.П. Творческие способности младших школьников в контексте научной концепции Г.А. Балла. Проблема развития творческих способностей тесно связана с формированием ценностного развития личности. С психологической точки зрения младший школьный возраст является благоприятным периодом для развития творческих способностей потому, что в этом возрасте ребенок впервые переживает субъективную новизну продукта деятельности, являющегося стимулом для творческой активности. По результатам проведенного эмпирического исследования выявлено, что подавляющее большинство младших школьников способны продуцировать достаточное количество оригинальных идей в невербальной и в вербальной форме. Доказана связь сформированности творческих способностей с уровнем академической успеваемости испытуемых. При разработке диагностических и развивающих программ следует учитывать наработки зарубежных и отечественных исследователей становления личности в образовательном пространстве, в том числе наследие Г.А. Балла, его работы по рациогуманизму и интегративному подходу к изучению личности.

Ключевые слова: младший школьный возраст, гуманизация образования, принципы гуманизма, творчество, творческие способности, креативность, одаренность.

Постановка проблеми. У сучасних умовах творча особистість стає досить вагомим для суспільства на всіх етапах його розвитку. Зміни у суспільстві, що відбуваються досить швидко, потребують від людини якостей, котрі б дозволяли творчо і продуктивно підходити до будь-яких змін. Для того, щоб вижити у ситуації постійних змін, щоб адекватно на них реагувати, особистість повинна активізувати свій творчий потенціал. Таким чином, виникає протиріччя між репродуктивним характером традиційної системи освіти і нагальною потребою суспільства у креативній системі розвитку

особистості. Саме від творчих людей, які можуть досягти успіхів у діяльності завдяки певним індивідуальним та типологічним рисам, залежить розвиток суспільства. Пріоритетними напрямками роботи нової української школи щодо розвитку творчих здібностей дитини є оновлення змісту навчально-виховного процесу, що виявляється у створенні належних умов забезпечення розвивального середовища, своєчасному розкритті природних задатків, схильностей і здібностей дитини, інтеграції родинного та суспільного виховання, формуванні готовності молодшого школяра до збільшення навчального навантаження.

Аналіз останніх публікацій. Проблема розвитку творчих здібностей тісно пов'язана із формуванням ціннісного розвитку особистості. Творчі здібності посідають важливе місце в розвитку дитячої творчості починаючи з перших років життя людини. Вони акумулюють творчу енергію дитини, є стимулом, засобом і показником максимальної реалізації нею своїх природних можливостей. З психологічної точки зору молодший шкільний вік є сприятливим періодом для розвитку творчих здібностей тому, що в цьому віці дитина вперше переживає суб'єктивну новизну продукту діяльності, що є стимулом для творчої активності. Дослідження творчості та креативності особистості здійснювали відомі психологи, а саме: Л.С. Виготський, Д.Б. Ельконін, О.В. Запорожець, Г.С. Костюк, Р.С. Немов, Я.О. Пономарьов, В.А. Роменець, С.Л. Рубінштейн та інші. На їхню думку, креативність характеризується наявністю таких рис особистості, як творчий потенціал, ініціативність, творча активність, імпровізаційність, творча спрямованість. Ці риси визначають індивідуальність особистості, уможливають її оптимальну інтеграцію в соціум [5]. Досліджуючи сутність поняття «креативність», зарубіжні вчені дійшли висновку, що креативність – це сукупність особливостей психіки, що забезпечують продуктивні перетворення в діяльності людини (Д. Гілфорд, Е. Еріксон, К. Роджерс, Е. Торренс, Д. Треффінгер, Е. Фромм та ін.). Як суб'єктивна детермінація творчості креативність реалізується у процесі творчості, а як об'єктивна детермінація – формується залежно від умов, у яких вона відбувається [3].

У формуванні творчо обдарованої особистості, на думку Д.Б. Богоявленської, головною умовою можна вважати навчання її нестандартному мисленню, вмінню генерувати оригінальні, незвичайні ідеї, акцентувати на об'єкті дослідження, який ні у кого не трапляється і стимулює фантазію. Лише за таких умов може розвиватися творче мислення. Розглядаючи саморозвиток дитячого мислення, М.М. Подд'яков зауважує, що в основі такого саморуху лежить внутрішнє протиріччя, яке полягає в тому, що кожен наступний етап мислення дитини, з одного боку, щось прояснює, а з іншого – дозволяє виявити маловідомі сторони об'єкта, що пізнається, сформулювати з цього приводу нові запитання. А.М. Матюшкін запропонував концепцію творчої обдарованості згідно з якою визначальною характеристикою і структурним компонентом творчого потенціалу є пізнавальні потреби, які складають пізнавальну мотивацію. Ця мотивація виражається у дослідницько-пошуковій активності; високій чутливості до новизни стимулу; здатності знаходити нове у звичайному. Пізнавальна мотивація та пошукова активність виражаються у високій вибірковості дитини стосовно дослідження нового, надання переваги певним кольорам, звукам, формам. Загальна пошукова активність характеризується широтою та спрямованістю, у творчої дитини вона виявляється в формі дуже широкої допитливості [4].

Творчість, на думку Г.О. Балла, неможлива без толерантності. Толерантність як принцип сучасного гуманізму, полягає у повазі до інтересів, прагнень, думок суб'єктів (різного рівня), з якими відбувається взаємодія. Однією з найважливіших функцій толерантності є забезпечення можливості творчого перетворення навколишньої дійсності. Завдяки толерантності створюються умови для безпечного прояву творчої активності та творчого самоствердження людини [1].

Творчість виявляється й у можливості особистості нестандартно вирішувати конфліктні ситуації. Творчий підхід до розв'язання конфлікту виявляється у виконанні таких мисленнєвих дій, результатом яких є знаходження неординарного способу, враховуючи особливості ситуації та особистість опонента. В такому разі змінюється ставлення до ситуації: стає можливим погляд на проблему з різних точок зору, творче переосмислення ситуації, здійснення неупередженої оцінки, формулювання висновків та обрання конструктивного шляху для вирішення конфліктної ситуації. Вище згадану послідовність і складають етапи нестандартного підходу у розв'язанні конфліктів, що, врешті решт, зумовлює неочікуваний та ефективний спосіб вирішення проблеми [2]. Вміння конструктивно, а отже й творчо, підходити до складних ситуацій формується у молодшому шкільному віці.

Отже, більшість авторів погоджується з тим, що творча особистість – це індивід, який володіє високим рівнем знань має потяг до нового, оригінального. Для творчої особистості творча діяльність є життєвою потребою, а творчий стиль поведінки найбільш характерний. Головним показником творчої особистості, її найголовнішою ознакою вважають наявність творчих здібностей, які розглядаються як індивідуальні психологічні здібності людини, що відповідають вимогам творчої діяльності і є умовою успішного компонування. Творчі здібності пов'язані зі створенням нового, оригінального продукту та вмінням нестандартно розв'язувати проблеми [6].

Формулювання мети і завдань статті. Метою даної статті є аналіз творчих здібностей молодших школярів. Основними завданнями статті є визначення показників швидкості, гнучкості та оригінальності молодших школярів при виконанні творчих завдань, розвитку творчих здібностей молодших школярів різної статі та порівняння творчих здібностей учнів із різним рівнем академічної успішності.

Виклад методики і результатів дослідження. Б. Торренс трактував креативність як здатність до загостреного сприйняття недоліків, прогалин у знаннях, відчуття дисгармонії. Його тести (ТТСТ) були створені в руслі концепції дивергентного мислення Д. Гілфорда. Однак Б. Торренс орієнтувався передусім на стимуляцію творчих здібностей, а не на результати факторно-аналітичних досліджень. Креативність він вважав загальною здатністю, яка ґрунтується на поєднанні загального інтелекту (фактор О), особистісних характеристик і здібностей до продуктивного мислення. При конструюванні тестів Б. Торренс відмовився від монофакторних тестових завдань, кожному субтесту його методики доводиться оцінювати декілька характеристик креативності.

У нашому емпіричному дослідженні було використано тест Б. Торренса, за результатами якого встановлено, що хлопці характеризуються вищим рівнем швидкості при виконанні завдань, ніж дівчата, які, натомість, більш гнучкі та оригінальні у вирішенні завдань.

Узагальнені результати за трьома субтестами методики Торренса представлено на рис. 1.

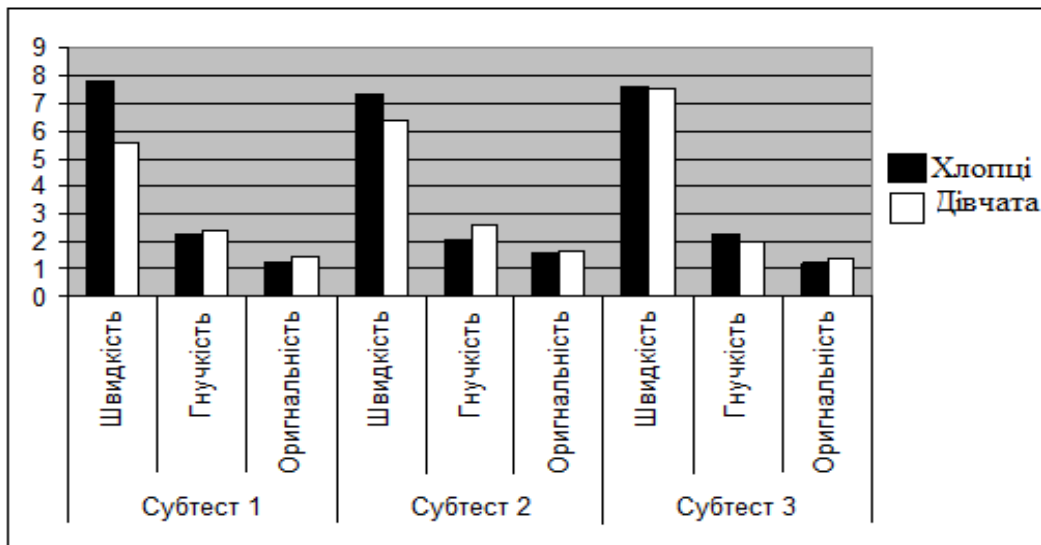

Рис 1. Результати діагностики молодших школярів різної статі за методикою Торренса

За результатами t-критеріального аналізу за субтестом «Намалюй малюнок» було виявлено статистично значущі відмінності між хлопцями та дівчатами за показником швидкості (при $t=2,114$, $p=0,002$), при цьому хлопці швидше ніж дівчата виконували запропоноване завдання, натомість за показниками гнучкості та оригінальності значущих відмінностей виявлено не було (при $t=0,622$, $p=0,881$ і $t=1,567$, $p=0,068$ відповідно). За субтестом «Завершення фігури» статистично значущі відмінності у результатах хлопців і дівчат було виявлено за показниками швидкості та гнучкості (при $t=2,016$, $p=0,005$ і $t=2,012$, $p=0,004$ відповідно) – хлопці, як і при виконанні попереднього завдання виявилися швидшими за дівчат, втім саме дівчата демонструють більшу гнучкість, легше переключають свою увагу з одного виду діяльності на інший. За показником оригінальності статистичних відмінностей між молодшими школярами різної статі виявлено не було (при $t=0,639$, $p=0,772$). За субтестом «Повторювані лінії» результати досліджуваних чоловічої та жіночої статі статистично не відрізняються (при $p>0,05$).

У таблиці 1 представлено результати діагностики за тестом Б. Торренса молодших школярів із різним рівнем академічної успішності.

Таблиця 1

Результати діагностики за тестом Б. Торренса молодших школярів із різним рівнем академічної успішності

Шкали		Рівень успішності / Середні значення		
		Низький	Середній	Високий
Субтест 1	Швидкість	2,5	7,8	9,8
	Гнучкість	1,9	2,4	2,8
	Оригінальність	0,3	1,3	2,5
Субтест 2	Швидкість	5,5	5,4	9,5
	Гнучкість	1,4	2,3	3,4
	Оригінальність	0,5	1,2	2,2
Субтест 3	Швидкість	6	7,8	8,7
	Гнучкість	2,2	2,3	2,1
	Оригінальність	0,4	1,7	1,9

Отже, молодші школярі із високим рівнем академічної успішності характеризуються високим рівнем швидкості, оригінальності та гнучкості за усіма субтестами методики Б. Торренса, школярів із середнім рівнем академічної успішності мають високі показники за швидкістю виконання завдань, достатньо гнучкі, втім ще не достатньо оригінальні і часто діють згідно із шаблоном, звіряючись зі зразком чи інструкцією. Молодші школярі із низьким рівнем академічної успішності мають низькі показники за усіма шкалами методики та усіма субтестами, зокрема вони характеризуються ригідністю мислення, часто негнучкі, їм складно переключатися з одного завдання на інше, вони часто не оригінальні, схильні діяти за шаблоном, часто потребують порад від успішніших однокласників та вчителів.

Ми констатуємо, що пріоритетними напрямками роботи щодо розвитку творчих здібностей молодших школярів є: оновлення змісту навчально-виховного процесу, що полягає у створенні належних умов забезпечення розвивального середовища, своєчасному виявленні природних задатків, нахилів і здібностей дитини; інтеграції родинного, шкільного та позашкільного виховання, формуванні готовності педагога до інноваційної діяльності, насамперед спрямованої на розвиток творчих здібностей учнів. За принципом гуманізації, як про це свідчать дослідження Г.О. Балла [1], цілі, зміст, форми і методи освіти, в тому числі і розвиток творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку, повинні орієнтуватись на особистість учня і складатися із гуманістичного осмислення основних функцій початкової освіти, любові і поваги до учнів з боку педагогів, стимулюванні розвитку суб'єктних якостей учнів, побудови взаємодії в системі «вчитель-учень» на діалогічних засадах із дотриманням в процесі навчання і виховання гуманістичних цінностей.

Розвиток творчої особистості потребує впровадження нових дидактично-методичних засобів, що допомагають моделювати навчально-виховний процес, виходячи із поставленої мети. У психолого-педагогічній літературі визначаються такі засоби стимулювання творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку, що можуть застосовуватися педагогами на усіх рівнях організації освіти: створення сприятливого психологічного клімату; доброзичливість вчителя до дитини, відмова від критики та несправедливих покарань; збагачення оточуючого середовища молодшого школяра різноманітними новими предметами та стимулами з метою розвитку у нього допитливості; заохочення висловлювання оригінальних ідей; забезпечення можливостей для практичної діяльності, розвитку спостережливості та працелюбності; використання власного прикладу творчого підходу до вирішення проблем; надання дітям можливості активно ставити питання та отримувати на них вичерпні відповіді [6]. Реалізація досвіду творчості передбачає створення різноманітних умов, що поєднують принципи індивідуальності і варіативності. Чим різноманітнішим буде навчальне середовище, тим легше дитині проявляти самостійність, критичність, творчу активність. Урахування індивідуальних інтересів і переваг, довірчі форми спілкування з дітьми, надання їм можливості вільного вибору, відсутність жорсткої регламентації буття сприяють розвитку креативності як базової якості особистості.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, нинішня освітня модель середньої школи недостатньою мірою розвиває творчий потенціал школярів, а високий рівень академічної успішності не тотожний схильності до творчості учнів молодших класів. За результатами емпіричного дослідження виявлено, що переважна більшість молодших школярів здатні продукувати достатню кількість оригінальних ідей у невербальній і у вербальній формі. Такі учні мають високу академічну успішність, характеризуються вираженою винахідливістю та здатні до конструктивної творчої

діяльності. Водночас є група молодших школярів з низьким рівнем академічної успішності, які без допомоги вчителя не здатні проявляти творчу активність. *Перспективами подальших досліджень* є необхідність визначення адекватних методик розвитку творчих здібностей молодших школярів, зокрема із врахуванням ідей Г.О. Балла.

Список використаних джерел

1. Балл Г.А. Нормы деятельности и творческая активность личности / Г.А. Балл // Вопросы психологии. – 1990. – № 6. – С. 25-36.
2. Балл Г.А. Психология в рациогуманистической перспективе: [избранные работы] / Г.А. Балл. – К.: Изд-во Основа, 2006. – 408 с.
3. Дружинин В.Н. Психология общих способностей: учебное пособие / В.Н. Дружинин. – 3-е издание. – СПб.: Питер, 2007. – 368 с.
4. Матюшкин А.М. Одаренные и талантливые дети / А.М. Матюшкин, Д.А. Снек // Вопросы психологии. – 1982. – № 4. – С. 88-97.
5. Психология творчества / под ред. Я.А. Пономарева. – М.: Педагогика, 1990. – 224 с.
6. Харченко А.С. Творча складова принципів сучасного гуманізму в освіті / А.С. Харченко // Психологія і особистість. – 2015. – № 2(1). – С. 214-229.

References transliterated

1. Ball G.A. Normy dejatel'nosti i tvorcheskaja aktivnost' lichnosti / G.A. Ball // Voprosy psihologii. – 1990. – № 6. – S. 25-36.
2. Ball G.A. Psihologija v raciogumanisticheskoj perspektive: [izbrannye raboty] / G.A. Ball. – K.: Izd-vo Osnova, 2006. – 408 s.
3. Druzhinin V.N. Psihologija obshhjih sposobnostej: uchebnoe posobie / V.N. Druzhinin. – 3-e izdanie. – SPb.: Piter, 2007. – 368 s.
4. Matjushkin A.M. Odarennye i talantlivye deti / A.M. Matjushkin, D.A. Snek // Voprosy psihologii. – 1982. – № 4. – S. 88-97.
5. Psihologija tvorchestva / pod red. Ja.A. Ponomareva. – M.: Pedagogika, 1990. – 224 s.
6. Kharchenko A.S. Tvorchja skladova pryntsypiv suchasnoho humanizmu v osviti / A.S. Kharchenko // Psykholohiia i osobystist. – 2015. – № 2(1). – S. 214-229.

Kharchenko N.A., Shevchuk T.P. Junior pupils creative abilities of in the light of the G.O. Ball scientific conception. Creativity is a phenomenon whereby something new and somehow valuable is formed. A focus on the nature of the creative person considers more general intellectual habits, such as openness, levels of ideation, autonomy, expertise, exploratory behavior, and so on. A focus on place considers the circumstances in which creativity flourishes, such as degrees of autonomy, access to resources, and the nature of gatekeepers. Creative people have the ability to devise new ways to carry out tasks, solve problems, and meet challenges. Purpose of this study is to define more significant in pedagogical relation creativity of junior pupils in context of their interconnections with universal learning activities. On the basis of the obtained results there were specified and substantiated that most junior pupils are able to produce a sufficient number of original ideas in non-verbal and verbal form. Such pupils have high academic success, are characterized by a profound ingenuity and are capable of constructive creative activity. At the same time, there is a group of junior high school students who are not able to show creative activity without the help of a teacher. In the course of practical-experimental work, it is necessary to take into account the works of foreign and domestic researchers of the formation of a creative personality in the educational space, in particular, G.O. Ball works on rationalism and an integrative approach to the study of personality. Creative education considers the strengths, commonalties, and specific features of every individual, each group, and the existing systems. Considering these features, teachers should create favorable environments, select suitable strategies, and propose appropriate content and assessment.

Keywords: junior school age, humanization of education, principles of humanism, creativity, creative abilities, creativity, giftedness, learning.